

FELSEFE TARİHİ

SAHAKIAN

idea

FELSEFE TARİHİ

WILLIAM SAHAKIAN

Yazar Üzerine

William S. Sahakian felsefe eğitimini Harvard ve Boston Üniversitelerinde tamamlayarak Ph. D. derecesini 1951'de Boston Üniversitesinden aldı. Suffolk Üniversitesinde Felsefe ve Ruhbilim profesörü ve Felsefe Bölümü Başkanlığını yaptı. Northeastern Üniversitesinde ve Harvard Üniversitesinde Massachusetts Eğitim Bölümü kurslarında dersler vermiş ve ayrıca araştırma örgütlerine ve eğitimsel yayımcılara danışmanlık yapmıştır. Dikkati çeken son çalışmaları arasında şunlar bulunmaktadır: *Ideas of the Great Philosophers; Systems of Ethics and Value Theory; Psychology of Personality; Realms of Philosophy; History of Psychology; Psychotherapy and Counselling; ve Philosophies of Religion*. Üyesi olduğu ulusal dernekler arasında şunlar bulunmaktadır: The New York Academy of Science; the American Philosophical Association; the American Association for the Advancement of Science; the American Ontoanalytic Association; the American Association for Humanistic Psychology; ve the Association for Realistic Philosophy.

FELSEFE TARİHİ

WILLIAM S. SAHAKIAN

Suffok Üniversitesi
Felsefe Profesörü

Çeviren
Aziz Yardımlı

İdea • İstanbul

İdea Yayınevi

Şarap İskelesi Sk. 2/19 34425 Karaköy, Beyoğlu — İstanbul
idea.yayinevi@gmail.com / www.ideayayinevi.com

Bu çeviri için © AZİZ YARDIMLI 1995, 2022

History of Philosophy

William Sahakian

Copyright © 1968 Barnes & Noble, Inc.

Felsefe Tarihi

Birinci basım 1995

Tüm hakları saklıdır. Bu yayının hiçbir bölümü

*İdea Yayınevinin ön izni olmaksızın
yeniden üretilemez.*

e-kitap ISBN 978-975-397-182-9

*Çocukluk yıllarımın oda arkadaşlığımın
tatlı anıları için kardeşim
Van Sahakian'a
adandıdır*

Felsefe tarihi bütün bir felsefi düşüncenin alanına giriş için ideal bir olanak sağlar. Zamandizinsel yaklaşımı karmaşık modern ve çağdaş felsefeleri geriye tarihsel kökenlerine ve gelişim evrelerine doğru izleyerek bunların aydınlatılmasına yardım eder. Büyük felsefecilerin düşünceleri arasındaki ayrımları ve benzerlikleri belirgin çizgiler ile göz önüne serer. Her felsefeci için onu düşünme yolunun arkatasarını araştırır, tarihin şafağından günümüze dek adım adım açınan felsefi düşüncelerin akışına onun bakış açısının nasıl uyduğunu gösterir. Dahası, felsefe tarihi her felsefecinin dizgesini bütünlüğü içinde inceler, onun yalnızca mantık, etik ya da din felsefesi gibi özelleşmiş alanlardaki vargılarına sınırlı kalmaz.

Felsefe terimi sözel olarak ‘bilgelik sevgisi’ anlamına gelen Yunanca *filosofiadan* türemiştir. Bugün deneyim olgularının eleştirel değerlendirilmesini belirtmek için kullanılır. Bu tanımdaki anahtar sözcük değerlendirmesi sözcüğüdür (eleştirel değil), çünkü felsefe ve bilimler arasındaki ötsel ayırım onun yalnızca çözümlenme, betimleme ya da eleştiri üretmesi, ama özellikle insan deneyimlerine değerler saptamasıdır. Bilimciler, gerçi çalışmalarının gerçeklik ve doğruluğu ile kaygılanmak zorunda olsalar da, gene de bilimciler olarak değer yargılarında bulunmazlar. Örneğin ruhbilimci verili bir davranış türünü betimler ama övmeyi ya da kınamaz, ve benzer olarak politik bilimci hükümetin eylemlerini moral olarak değerlemez ama çözümler. Oysa felsefeci bu durumlarda değer yargılarında bulunmada duraksamayacak, çünkü bireyin davranışına ve hükümetin politikalarına değer biçecek ve onları ya onaylayacak ya da kınayacaktır.

Eski çağlardaki en erken felsefeciler insanlığın belli temel problemlerine ussal çözümler aradılar, evrenin doğası ve insan deneyiminin anlamı konusunda sorular sordular. Belirli sorunlar ile ilgilendiler: Evren neden yapılmıştır? Tek bir töz mü vardır, yoksa çok mu? Özdek ve örgensel yaşam arasındaki ayrımlar—eğer bir ayırım varsa—nedir? Bir ruh ya da bir Tanrı var mıdır? Şeyler değişebilmelerine karşın nasıl aynı şeyler olarak kalabilirler? İnsanın arayacağı en yüksek iyi nedir? Ancak

Platon ve Aristoteles'in ortaya çıkışları ile tüm bu tür problemler bir araya getirildi ve birleşik felsefe dizgelerinde örgütlendi. Bundan sonra her büyük felsefeci bu belirli problemleri kendi bireysel bakış açısından ve kendi tam düşünce dizgesinin parçaları olarak çözmeye çalıştı. Eski, orta ve modern dönemler boyunca felsefe tarihi genel olarak Platon ve Aristoteles tarafından başlatılmış olan dizge-kurma örneğini izlemiştir. Yakınlarda kimi felsefeciler usaaykırı ve boş gördükleri ya da değerlerinden kuşkuya düştükleri kimi problemleri felsefeden dışlanmaları gerektiğini savundular. Ama yaklaşımları da kendi tikel bakış açıları üzerine kurulu tamamlanmış birer düşünce dizgesinde sonuçlanmış görünür, ve vargılarının pek çoğu gene de büyük ölçüde geçmişin felsefi dizgelerine borçlu kalır.

Umuyoruz ki bu Özetleme okura çağdaş felsefecilerin güç kavramlarını anlamada ve öncellerine olan borçlarının değerini bilmede yardımcı olacaktır. Yine umuyoruz ki bu amaç için okur tartışılan felsefecilerin özgün yazılarını araştırma yönünde güdülenecektir.

Yazar yorum ve önerilerinden ötürü pekçok öğrenci ve meslektaşına borçludur; elyazmasının son biçiminin hazırlanmasındaki paha biçilmez yardımından ötürü Editorial Department of Barnes and Noble, Inc., ve yazarın sayısız usaaykırı istemine karşın mesleki öğüt ve yararlı tepkileriyle yorulmak bilmeden karşılık veren karısı Dr. Mabel Lewis Sahakian (Northestern University'de) için minnettarlık duyar.

Beacon Hill,
Boston, Massachusetts
WILLIAM S. SAHAKIAN

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

Özdek Problemi—Miletuslular

THALES 13

ANAXİMANDER 14

ANAXİMENES 15

Bölüm 2

Özdeşlik ve Değişim Problemi—

Herakleitos'un ve Eleatiklerin Karşıt Felsefeleri

XENOFANES, TANRIBİLİMCİ ELEATİK 16

EFESLİ HERAKLEİTOS 17

PARMENİDES, METAFİZİKÇİ ELEATİK 19

ZENON, EYTIŞİMCİ ELEATİK 20

SAMOSLU MELİSSOS 23

METAFİZİKÇİ ÇOĞULCULAR 23

AGRİGENTUMLU EMPEDOKLES
KLAZOMENELİ ANAXAGORAS 23

ABDERALI LEUKİPPUS 26

ABDERALI DEMOKRİTOS 26

PİSAGORCULAR—MATEMATİKSEL FELSEFE 27

FİLOLAUS VE PİSAGORCU FELSEFE 30

Bölüm 3

İnsan Problemi—Sofistlerden Platon'a

SOFİSTLER 33

ABDERALI PROTAGORAS 34

LEONTİNİLİ GORGİAS 36

SOKRATES 38

KÜÇÜK SOKRATİK OKULLAR: DÖRT SOKRATİK OKUL 41

STOACILIK: ACI VE TUTKUYA İLGİSİZLİK 45

HEDONİZM—EN YÜKSEK İYİ OLARAK HAZ 48

EPIKÜRÜCÜLÜK: HAZZA ADANMIŞ BİR YAŞAM 50

KUŞKUCULUK: YARGININ ASKIYA ALINMASI 53

SEÇMECİLİK: ELDEKİ EN İYİ ÖĞRETİLERİN KARIŞIMI 56

Bölüm 4

Dizgesel Felsefe—Platon ve Aristoteles

PLATON 58

PLATONİK İDEALİZM 59

PLATON'UN DİN FELSEFESİ 60

PLATON'UN ETİK KURAMI 61

PLATON'UN ETİK FELSEFESİ 63

ARİSTOTELES 67

ARİSTOTELES'İN MANTIĞI 67

- ARİSTOTELES'İN METAFİZİĞİ 70
 ARİSTOTELES'İN DİN FELSEFESİ 73
 ARİSTOTELES'İN ETİĞİ 76
 ARİSTOTELES'İN TOPLUMSAL VE POLİTİK FELSEFESİ 79
 ARİSTOTELES'İN ESTETİĞİ 81

Bölüm 5

Dinsel Problem 83

- NEO-PLATONİZMİN KÖKENLERİ 84
 PLOTİNUS 85
 PATRİSTİK FELSEFE OKULLARI 88
 ORİGEN 89
 ST. AUGUSTINE 90

Bölüm 6

Skolastizm 95

- ORTAÇAĞ FELSEFESİNİN PROBLEMLERİ 95
 NEO-PLATONİZM, ORTAÇAĞ FELSEFESİNİN İLK DÖNEMİ 96
 JOHN SCOTUS ERIGENA 96
 CANTERBURYLİ ST. ANSELM 98
 ROSCELLINUS—NOMİNALİZM FELSEFESİ 100
 PETER ABELARD—USUN BİRİNCİLLİĞİ 101
 ARİSTOTELESCİLİK, ORTAÇAĞ FELSEFESİNİN İKİNCİ DÖNEMİ 104
 ST. THOMAS AQUINAS—ENTELLEKTÜALİZM FELSEFESİ 105
 JOHN DUNS SCOTUS—İSTENCİN BİRİNCİLLİĞİ 112
 OCCAMLI WILLIAM 115
 CUSALI NICOLAS 117

Bölüm 7

Rönesans Felsefesi 118

- RÖNESANSIN TOPLUMSAL VE POLİTİK FELSEFESİ 119
 NICCOLO MACHIAVELLI 120
 SIR THOMAS MORE 121
 FRANCIS BACON—TOPLUMSAL VE POLİTİK FELSEFE 123
 THOMAS CAMPANELLA 122
 THOMAS HOBBS 124
 DOĞAL YASA VE BİLİM FELSEFESİ 126
 FRANCIS BACON—BİLİM FELSEFESİ 126
 GALİLEO, KEPLER VE NEWTON'IN BİLİMSEL YÖNTEMLERİ 127

Bölüm 8

Kısa Ussalcıları 129

- RENÉ DESCARTES 130
 KARTEZYEN ÇÖZÜMLER 135
 BENEDICT SPINOZA 136
 GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ 141
 LEIBNİZCİLİK 146

Bölüm 9

İngiliz Görgücüler 148

- JOHN LOCKE'UN METAFİZİKSEL AGNOSTİZMİ 148
 GEORGE BERKELEY'İN METAFİZİKSEL İDEALİZMİ 152

- DAVID HUME'UN METAFİZİKSEL KUŞKUCULUĞU 155
THOMAS REID VE SAĞ DUYU OKULU 158
FRANSIZ AYDINLANMA FELSEFECİLERİ 158

Bölüm 10

Alman İdealistleri 162

- KANT'IN AŞKINSAL İDEALİZMİ 162
FICHTE'NİN ÖZNEL İDEALİZMİ 171
SCHELLING, SCHILLER VE SCHLEIERMACHER 174
HEGEL'İN SALTİK İDEALİZMİ 178
YENİ-HEGELCİLİK 189
ARTHUR SCHOPENHAUER 191
EDUARD HARTMANN 197
YENİ-KANTÇILIK VE MARGBURG VE BADEN OKULLARI 198

Bölüm 11

İngiliz Yararcılığı 201

- JEREMY BENTHAM 201
JAMES MILL 203
JOHN STUART MILL 203
HENRY SIDGWICK 207
HASTINGS RASHDALL VE GEORGE EDWARD MOORE 207

Bölüm 12

Evrimci Natüralizm 209

- LAMARCK 209
DARWIN 210
HERBERT SPENCER 211
FRIEDRICH NIETZSCHE 214
THOMAS HENRY HUXLEY 215
HENRI BERGSON 217
SAMUEL ALEXANDER 219

Bölüm 13

Klasik Pozitivizm 225

- COMTE'UN POZİTİVİZMİ 225
COMTE'TAN SONRA KLASİK POZİTİVİZM 227

Bölüm 14

Diyalektik Materyalizm 230

- MARX VE MARXİSTLER 230
NİKOLAY LENİN 235
MAO ZE-TUNG 236

Bölüm 15

Pragmatizm 238

- CHARLES SANDERS PEIRCE 238
WILLIAM JAMES 241
JOHN DEWEY 245
F. C. S. SCHILLER 249

Bölüm 16

İdealizm ve Kişiselcilik 251

- İDEALİZMİN TİPLERİ 251
- KİŞİSELÇİLİK 252
- SALTIK İDEALİZM 260
- İTALYAN YENİ-İDEALİSTLERİ 266

Bölüm 17

Yeni-Realizm ve Eleştirel İdealizm 268

- Amerikan Yeni-Realistleri 268**
- Amerikan Eleştirel Realistleri 271**
- İngiliz Yeni-Realistleri 272**

Bölüm 18

Mantıksal Pozitivizm 278

- Ludwig Wittgenstein'in Etkisi 278**
- Alfred Jules Ayer 280**
- Moritz Schlick 281**
- Otto Neurath 282**
- Rudolf Carnap 283**
- Alfred Tarski 284**

Bölüm 19

Analitik Felsefe 285

- CAMBRIDGE FELSEFESİ 286
- OXFORD FELSEFESİ 290

Bölüm 20

Yeni-Skolastizm ve Yeni-Thomizm 293

- THOMİZMİN YIRMİ-DÖRT SAVI 294
- JACQUES MARITAIN 296
- ETIENNE GILSON 299

Bölüm 21

Fenomenoloji 303

- FRANZ BRENTANO 304
- EDMUND HUSSERL 305
- MAX SCHELER 309
- NICOLAI HARTMANN 312
- MAURICE MERLEAU-PONTY 313

Bölüm 22

Varoluşçuluk 316

- SØREN KIERKEGAARD 317
- MARTIN HEIDEGGER 322
- JEAN-PAUL SARTRE 32

Sözlük 331

Bölüm 1

Özdek Problemi—Miletuslular

Batı dünyası için felsefenin geleneksel başlangıç noktası geride eski Yunanistan'a, özellikle İyonya bölgesine gider. Bu alan Attika (özellikle Atina), Samos, Miletus, Efesus, ve güney-doğu Yunanistan'dan Küçük Asya kıyılarına dek dizilmiş adaları kapsar. İlk felsefeciler olarak bilinen üç büyük insan Thales (*yıls.* İÖ 624-546), Anaximander (*yıls.* İÖ 610-545) ve Anaximenes (*parlama dönemi* İÖ 585-528) Miletus'ta (büyük bir olasılıkla İÖ altıncı yüzyıl sıralarında İyonya'nın başkenti) yaşadıkları için, izleyicileri ile birlikte Miletus okulu olarak tanınırlar.

Miletus felsefecilerinden İyonya Fizikçileri olarak da söz edilir, çünkü tümü de hemen hemen herşeyi dışlayarak yalnızca fizik ile, ya da daha doğrusu (terimin felsefede kullanılan biçimiyle) evrenbilim ile ilgilenmişlerdir. Evrenbilim (kozmojoloji) metafiziğin düzenli evrenin (kozmoz) doğası ya da özü ile ilgilenen dalıdır. İyonya felsefecilerinin üstlendikleri görev tözün, evrensel özdeğin, bütün evrenin kendisinden oluştuğu asıl gerecin doğasını saptamaktır.

THALES

Tarih Miletus felsefecilerinin birincisi olan Thales'e dikkate değer düşünsel başarımlar yükler. Thales İÖ 28 Mayıs 585'deki güneş tutulmasını önceden saptamış, gölgelerini ölçerek piramidlerin yüksekliklerini belirlemiş ve denizdeki gemilerin uzaklıklarını hesaplamak için bir aygıt tasarlamıştır.

Eski Miletus felsefecilerinin düşüncelerine ilişkin bilgimiz öylesine eksiktir ki, kuramlarının temellerini açıklayabilmek için bu bilgiyi belli bir ölçüde tahminler ile tamamlamak kaçınılmaz olmaktadır. Thales'in felsefeye birincil katkısı tek bir tözün, *suyun*, evreni oluşturan kozmik gereç olarak konutlanmasıdır. Suyu temel bileşen olarak seçmesinin nedenini anlamak güç değildir, çünkü su sıvı, katı ve gaz olarak özdeğin

her üç biçiminde de bulunur. Dahası, keskin bir kavrayışla tüm özdeğin böyle değişik toplak durumlarına karşın değişmeden kalan tek bir tözden oluşmuş olması gerektiğine karar verdi. Dünyanın gezegenler arasındaki konumunu açıklamak için bu kuramları kullanarak, dünyanın tıpkı suda yüzen bir top gibi uzayda yüzdüğü vargısını çıkardı.

Thales ve öteki İyonya felsefecileri hilozoizm öğretisine, özdekte yaşam ya da duyumun bulunduğu ve yaşam ve özdeğin ayrılmaz oldukları kuramına inanıyorlardı. Miletuslular töze yaşam ya da ruh yüklüyorlardı, ve, Thales'e göre, Tanrı herşeyde, özdeğin her üç biçim ve belirşinde de bulunuyordu. Böylece giderek metalik nesnelere çekme gücü olduğu için miknatsa bile bir ruh yüklemiştir.

ANAXIMANDER

Thales'in yazılarından hiç biri saklanmamış, ve Anaximander'in çalışmalarından ise yalnızca bir "fragman," *Peri Fuses (Doğa Üzerine)* başlıklı kitabının küçük bir bölümü elimize geçmiştir. Gene de, daha sonraki felsefecilerin yazılarından Anaximander tarafından açıklanan birincil sav yaygın olarak bilinir olmuştur.

Enson kozmik özdek, diyordu Anaximander, *Apeirondan*, eş deyişle *Sınırsızdan* ya da *Sonsuzdan* oluşur. Özdeğin temel öğeleri zorunlu olarak sonsuzdur; yoksa doğada yer alan bitimsiz ve çok yanlı yaratış ve değişimleri açıklayamazlardı. Eğer doğal süreçler sonlu olsalardı, en sonunda yaratıcı gizliliklerini tüketir ve sona ererlerdi; buna göre Sınırsız, Tanrı ondan doğan sonlu özdek biçimlerinin tersine, sonsuz olmalıdır. Deneyimimizin sınırlarının ötesinde ilksiz-sonsuz bir olgusalılık olan Sınırsız görgül özdekten ayırır; onun insan deneyiminin olgularının ilişkili oldukları olgusalılık olması gerekir. Özdek algılanabilir; ama ona köken veren o temel olgusalılık, Sonsuz ya da Tanrı, algılanamazdır.

Apeiron içerisinde evrenin tüm öğelerini kapsar ve Sonsuz deneyimimizin alanında nitel olarak değişik karakteristikleri üretmek için "sıcak" ve "soğuk"tan yararlanır. Temel töz, *σιν*, bu iki etkinin (soğuk ve sıcak) eylemleri tarafından oluşturulur ve üç birincil öge ondan türer—toprak, hava ve ateş. Thales'in evrenbilimini temel alan Anaximander bu yolla İyonya Fizikçilerinin felsefi dizgelerini topladı.

Anaximander ayrıca Darwin'in önsavına çarpıcı bir biçimde yakın evrim kuramı da geliştirdi, çünkü örgensel yaşamı sınıvın balık-benzeri yaratıklar oluşturmak için elverişli bir yolda kuruma eylemine yüklüyordu. Bu yaratıklar daha sonra kendilerini karadaki yaşama uyarlama süreci yoluyla kara hayvanlarına geliyordu. İnsan türü bu uyarlanma sürecinin son ürünü idi.

Son olarak, Anaximander ruhların göçü üzerine bir kuram formüle etti. Bu kurama göre (ki Hindu bakış açısına büyük bir benzerlik

gösterir) kozmik özdek kendini yaratır, dağılır ve sonra kendini yeniden yaratır—hiçbir zaman sonlanmayan dönüşümlerin sürekli yaşam süreçlerinde.

ANAXİMENES

Miletus okulunun üçüncü büyük felsefeci, Anaximenes, kozmik özdeğin doğası konusunda hem Thales'ten hem de Anaximander'den ayrıldı. Thales tarafından konutlanan suyun yerine havayı temel töz olarak seçti; ve ayrıca Anaximander'in Sınırsızını da yadsıyarak bütün evrenin kökenini havaya yükledi. Hava tüm öğeler içinde en devingeni ve böylece her-yerde-bulunan olduğu için, ve dahası, tüm doğal nesnelere gelişimine ve böylece yaşamın kendisine özsel olduğu için, olgusalılığı açıklamak için biricik doyurucu temeli oluşturur.

Anaximenes'e göre *Varedici* (ki temel töz havayı böyle adlandırıyor) sıkışarak ya da genişlerken her tür özdeğin karakteristiklerini üstlenebilir. Hava sıkıştığı zaman toprağın ve yapı kazanmış kayaların biçimlerini alır. Genleştiği zaman ateş olarak görünür. Sıkışma soğuk ile, seyrelme sıcaklık ile özdeşleştirilir. Bu bitimsiz döngüde değişmez bir dizem vardır ki, sonu gelmez bir ardışıklık içinde evrenin tüm öğelerini sürekli olarak yaratır ve yok eder.

Felsefe Batı dünyasına Miletus'un düşünürleri arasındaki bu zayıf başlangıçlarından iletildi. Felsefenin bu başlangıç yolu herşeyden önce bilimin gelişmesi açısından verimli oldu, çünkü bu en erken felsefeciler birincil olarak bilimsel bilgi ile, başka bir deyişle fiziksel dünyaya ilişkin bilgi ile ilgileniyorlardı—bir ilgi ki günümüze dek modern bilimciler arasında dikkat odağı olmuştur. Ve ancak Miletus döneminden çok daha sonraki bir dönemde, özellikle Sokrates'in zamanında insanın düşünceleri kulgusal yaşama ilişkin bir felsefeye, bireyin uygulayabileceği ve yaşamına ölçüt yapabileceği pragmatik bir felsefeye döndü. Bu arada, Miletuslu felsefeciler evrenin gerçek doğası konusundaki soruların en temel yanıtları için araştırmayı başlatmışlardı. Kolofonlu Xenofanes ve Efesli Herakleitos ile başlayan ön-Sokratik dönem sırasında Miletuslu felsefecileri bir dizi büyük felsefeci izledi. Bunların tümü de *metafizik* problemleri üzerinde, enson olgusalığın gizemlerini açığa serme girişimleri üzerinde yoğunlaştı, ve fiziksel evrenin kökenini açıklamak ve insan deneyiminde sergilenen fenomenal olguların enson olgusalıktan nasıl kaynaklandığını tanıtlamak için çabaladı.

Bölüm 2

Özdeşlik ve Değişim Problemi—

Herakleitos'un ve Eleatiklerin Karşıt Felsefeleri

İyonya felsefecileri gelecek felsefecilere bir kalıt olarak bıraktıkları metafiziksel problemi, felsefecilerin *varlıkbilimsel olarak olgusal* terimi ile anlattıkları enson olgusallığı saptama problemini yarattılar. Problem gerçekte ikili bir yapıda olduğunu gösterdi: Evreni oluşturan temel tözün doğasını saptama problemi; ve evrenin bir mi yoksa çok mu olduğu, enson kozmik gerecin yalnızca tek bir temel töz mü yoksa bir tözler çokluğu mu olduğu konusunda karar verme problemi (teknik olarak değinildiği gibi, *Metafiziksel Bircilik* ya da *Metafiziksel Çoğulculuk* arasında karar verme problemi).

XENOFANES, TANRIBİLİMCİ ELEATİK

Enson olgusallığın doğasına yönelen araştırma çok geçmeden Kolo fonlu Xenofanes tarafından yaratılanlara benzeyen ek problemleri kapsamına aldı. Xenofanes güneydoğu İtalya'da Elea'da yaşadı ve genel olarak Eleatik felsefe okulunun kurucusu olarak görülür. İki temel problem getirdi: *Varlık* ve *oluş* problemi, ve *dinginlik* ve *devim* problemi. Varlık ve oluş problemi evrende herhangi bir şeyin tam olarak ya da sürekli olarak gelişmiş (ve böylece şimdi bir varlık durumunda) olup olmadığı, ya da, tersine, herşeyin henüz geçici bir eksiksizleşme durumunda (ve böylece bir olgunlaşma ya da oluşma sürecinde), edimselleşmeye ya da olgusallaşmaya giden yolda olup olmadığı sorusu üzerine bağlıdır. Dinginlik ve devim problemi ilk problem ile ayrılmamacasına içiçe geçer; çözümü doğal güçlerin nasıl etkili olabildiklerini açıklayabilir—örneğin bir bitkinin tohumdan başlayarak tam çiçeklenmeye dek nasıl geliştiğini, ya da herhangi bir olayın ya da tüm olayların nedenlerine nasıl bağlanabildiğini.

Xenofanes bu metafiziksel sorulara Tanrıya inancı temelinde yanıtlar formüle etti. "Tanrıbilimci Eleatik" olarak, günün insanbiçimciliğini, tanrıların (ya da Tanrının) insan karakteristikleri taşıdığı düşüncesini

kınadı. Etyopyalıların tanrılarını hem kara hem de kendileri gibi kalık-burunlu yaptıklarını belirterek ileri sürdü ki eğer öküzlerin ya da aslanların resim yapmak için elleri olsaydı, onlar da tanrılarının biçimlerini kendi imgelerinde yaratırlardı. Xenofanes'e göre ancak bir Tanrı vardır ve bu hem biçimde hem de anlıkta ölümlü insandan bütünüyle ayrıdır; ama tektanrıcılığı, tek Tanrıya inancı savunmuş olmasına karşın, felsefi terminolojide bir Panteis idi, çünkü Tanrıyı varolan herşey ile özdeşleştiriyordu—olgusallığın toplamı Tanrıdır.

Xenofanes için öyleyse Tanrı ve evren bir ve aynı olgusallık, değişmeyen tek bir evrensel Varlıktır ki kendi içerisinde tüm şeylerin *Arkesini* (başlangıç, ilk ilke, ya da ilksel öge) taşır. Kozmik ilke kozmik tanrı, kozmik bir anlık, bir Evren Tanrıdır; türdeşlik gösteren bir birliktir. Tüm şeylerin bu tanrısal kökeninin kendisinin başlangıcı yoktur, ilksiz-sonsuzdur ve değişmezdir; dahası, kendisi devinemez olduğu için, bundan zorunlu olarak evreni oluşturan enson tözün de değişmez olduğu ve buna göre Miletuslular tarafından konutlanan hилоzoistik nitelikleri taşımadığı sonucu çıkar. Miletus felsefesinin ortaya koyduğu gibi Hилоzoizm “dirimsiz” nesnelere edimsel olarak yaşama iye olduğunu bildirir; nedensel güçleri, gelişim ve büyümeyi açıklamak için bir girişimdir. Xenofanes'in panteistik bir bakış açısı üzerine kurulu Tanrı anlayışı hилоzoistik ilkenin yerini alır, çünkü onun kuramı değişmez, devinmez bir tözün (Tanrı) nasıl bütün evrenin görüngü ve gelişiminden tam olarak sorumlu güçleri salabileceğini açıklar. Tanrı, *Arke* (başlatıcı), kendisinin değişmeksizin kalmasına karşın, hem varlığa gelen ve hem de değişime uğrayan doğal süreçleri yaratan kozmik ilkedir.

Böylece Xenofanes ilkin sürekli olarak değişen şeylerin bir dizisi olarak doğa, ve ikincisi sonsuz, hiçbir zaman değişmeyen bir töz olarak doğa biçimindeki karşıt yorumları (Panteizm öğretisi yoluyla) uzlaşturmaya çalıştı. Daha sonraki felsefeciler problemi yoğun olarak tartıştılar, çünkü çatışan iki bakış açısı arasında bir seçim yapmanın kendileri için de kaçınılmaz olacağını gördüler. Böylece Efesli Herakleitos (*yhkş.* İÖ 544-484) dünyanın bütün tözünün sona ermez bir değişim süreci olduğunu ileri sürerken, Eleatik felsefeci Parmenides (*yhkş.* İÖ 540-470) enson tözün (Varlık) değişmez, değişemez ve sürekli olduğu biçimindeki karşıt kuramı savundu. Bu iki büyük düşünür 2500 yıl önce o dönem sırasında tüm felsefecilerin ilgi odağı olacak metafiziksel sorunlar için sahneyi hazırladılar.

EFESLİ HERAKLEİTOS

Herakleitos'un başlıca öğretisi herşeyin bir akış durumunda olduğunu, sürekli değişime uğradığını bildirir. Sürekli, değişmez töz diye birşey yoktur, çünkü enson olgusallık özsel olarak değişebilir bir tözdür, her

zaman gelişmektedir ve buna göre sürekli olarak bir akış durumundadır. Tüm şeyleri karşıtlarına değiştiren *çekişme* süreci evrenin gerçek Efendisidir. Herakleitos evreni biteviye değişen bir dize olarak gördü (hiçbir zaman hedefine ulaşma ya da bir eksiksizlik durumunda sonlanma anlamında tam ya da son olmayan). Bu düşünceyi özlü bildiriminde anlattı: “Herşey akar, hiçbirşey kalmaz.” Bir insan için aynı ırmağa iki kez girmenin olanaksız olduğunu söyledi, çünkü sürekli olarak ırmağa yeni sular katılırken aynı zamanda daha önce ırmağın parçası olmuş olan su sürekli olarak denize akar, böylece artık ırmağın bir parçasını oluşturmaz. Vargısı ırmağın verili herhangi iki kıpıda aynı olmadığıdır; zaman aralığı ne denli küçük olursa olsun, değişim daha şimdiden olmuştur. Bu nedenle, evrendeki başka herşey gibi, ırmak da süreklilikten yoksundur.

Bu yolda Herakleitos şeylerin gerçekte hazır yapılı birimler olarak varolmadığı vargısını çıkardı (eğer *varolmak* kıpıdan kıpıya özdeş olmaları demekse); gerçekte şeyler özdeşlikten yoksundur, çünkü yalnızca *Oluy* içindedir ve *Varlığın* sürekliliğini göstermezler. Yalnızca geçici bir evrede ve her zaman birşey olmak üzeredirler. Herşey sürekli bir değişim, bir koşuldan bir başkasına dönüşüm durumundadır, tıpkı örneğin bir insanın çocukluktan yetişkinliğe geçmek zorunda olması ve zaman ile ilişkisi içinde yaşlanmayı durdurma ya da değişimleri önleme yeteneğinde olmaması gibi. Yalnızca zaman sürekli olarak ileriye doğru devinmekle kalmaz, ama bütün bir algı dünyası geçiş durumundadır.

Herakleitos’a göre Başlatıcı (ya da erken Yunan felsefecileri tarafından dünyanın yaratılışından sorumlu güçlere uygulanan terim ile, Arke) karakteristiklerinin tüm türülüşü içindeki algı özdeğini üreten devim idi. Bu bakımdan Herakleitos Miletuslular ile anlaşıyor, çünkü onlar da devimin kendini özdekte sınırladığına inanıyorlardı. Bu görüş hillozoistik öğretilerinde yansıtıldı, ve buna göre özdeğin tüm biçimlerine içkin dirimsel bir ögenin her zaman değişmekte olan evrendeki tüm süreçleri etkinleştirdiğini, tohumundan filizlenen bir ağaçtan yatağını denize dek açan bir ırmağın devimlerine dek her yanda işlediğini düşündüler.

Duyu nesnesi değil ama kozmik devim ilksiz-sonsuz olgusalıktır. Bu kozmik devim, biteviye değişmesine karşın, gene de özdeşliğini koruyan *atesin* biçimini alır. Öyleyse Herakleitos için ateş tüm şeylerin doğuşudur, devimden sorumlu tözdür, kendisi de aralarında olmak üzere başka her şeyi değiştiren evren-gerecidir. Sona ermeyen devimine karşın, ateş tekbiçimli kalır; buna göre, evren, değişmesine ve bu anlamda süreklilikten yoksun olmasına karşın, yaratılmamış ilksiz-sonsuz bir değişebilirlik olmalıdır. Herakleitos’un felsefesinde panteistik bir hillozoizm buluruz, çünkü evren ilkesini, ateşi, devim ile (ki dünyanın oluşumundan sorumludur), enson olgusalılık ile, ve Tanrı ile özdeşleştirir. Böylece Ateş—ya da Tanrı—tüm doğadan ve onun sürmekte olan görüngülerinden sorumlu kozmik süreçtir, evren ilkesidir.

Gerçi “değişimin kendisinden başka hiçbirşey sürekli değildir” dense de, değişim süreci us ile, evrenin biricik sürekli yanı ile uyum içinde yer alır. Us dünyadaki tüm değişen ve yineleyen biçimleri denetler, biteviye değişen görüngülerin dizemli devimlerine yol gösterir, ve bu şeyleri yasaya göre yapar. Öyleyse Herakleitos’a doğal yasayı, bilim yasalarını bulan ilk insan olma ayrıcalığını vermeliyiz. *Logos* olarak adlandırdığı bu doğal ilke, us (ya da doğa yasası), doğaya egemen olan ussal ilkedir; kozmik süreci evrensel ve değişmez yasa ile uyum içinde yönetir. Evrenin *Logosu* kozmik etki ve tepki süreçlerinin düzenli davranışını olanaklı kılar. Bu süreçler bitimsiz bir döngüde şeyleri geliştirmek ve sonra dağıtmak için birleşirler—bir döngü ki, yaşamdan ölüme, ortaya çıkıktan yitip gidise, yaratılıştan yok oluşa, kaostan kozmoza—ve evrik olarak—devinir, ve tümü de dizemli bir değişimin ardışıklığı içindedir. Evrendeki herşey döngüsel bir düzende yer alan bu değişim ve karşı-değişim sürecinden geçer, ve yalnızca değişim yasası, eş deyişle *Logos* kalıcılığını sürdürür.

Logos, doğadaki evrensel us olarak, ayrıca buyruklarına boyun eğdiği tüm durumlarda ruhun besin, dirimsellik ve eksiksizlik için kendi iç kaynağıdır. Herakleitos’un (evrenin enson olgusalılığı olan) ateşten diye betimlediği ruh evrenin tinidir. Yaşam sırasında bedeninin içerisinde tut-saktır ve ölüm geldiğinde oradan göç eder ve sonra yaşam boyunca gösterdiği ahlaka uygun ya da aykırı tutumlar için haklı bir yargılamayı beklemesi gerekir. Kuru bir ruh, diyordu Herakleitos, nemli bir ruha üstündür (ateş ve kuruluk birlikte giderler); buna göre, dengeli bir tutum sürdürmeli, nemli durumundan ötürü sarhoş bir ruhun usa göre davranmak yerine tutarsızlık içinde davrandığı olgusunu kafadan çıkarmamalıdır.

Herakleitos insanlara tüm eylemlerini usa (*Logos*) uydurmaları gerektiğini öğütledi. Nasıl doğa evrensel yasalara boyun eğiyorsa, insan da hem kişisel (ya da etik) hem de toplumsal (ya da politik) yaşamında evrensel yasalara boyun eğmeli, çünkü ussal kurallara, eş deyişle etik ilkelere göre yaşamalıdır. Ancak böyle bir tutum yoluyla ki dirlik ve mutluluk bulunacaktır; ancak usa boyun eğme yoluyla ki bu istenen sonuçlar olanaklı ve insanca erişilebilirdir. Ne yazık ki, diyordu Herakleitos, kitleler kendi duyuları ve görüngüler tarafından aldatılır. Bilge insan mutluluğa ve doyumuna giden doğru yolda usu izleyecektir.

PARMENİDES, METAFİZİKÇİ ELEATİK

Eleatik okulun ikinci büyük önderi olan Parmenides Herakleitos’un yaklaşımı ile doğrudan karşısav içinde bir görüş geliştirdi. Herakleitos tüm olgusalılığı değişim olarak yorumlarken, Parmenides evreni tek bir sürekli töz olarak betimledi (Metafiziksel Bircilik kuramı). Bu

tanrıbilimci Eleatik Xenofanes'in görüşüydü. Parmenides onu ussal düşünce temelinde daha da geliştirerek savı bilimsel bir temel üzerine oturttu.

Parmenides tüm düşünmenin üzerlerine düşünülen şeylere bağımlı olduğunu, her düşünceye dışsal dünyada karşılık düşen bir nesne bulunduğunu, ve buna göre düşüncenin nesnel içeriği için *Varlık* taşıdığını bildirdi. Eğer bir düşüncenin nesnel bir göndermesi yoksa, içerikten yoksun kalacak ve bu nedenle ne olursa olsun hiçbirşeye göndermede bulunmayacak, böyle bir düşüncenin hiçbir belirli nesnesi olmayacaktır. Evrik olarak, tasarlanamayan hiçbir nesne varolamazdı, çünkü Varlık-olmayan (ya da varolmayan) olurdu. Başka bir deyişle, tüm kavramlarımızın dışsal dünyada karşılık düşen olgusal nesnelere olmalıdır, yoksa düşünülemezler. Yokluk ile özdeş olacak varolmayan Varlıklardan söz etmek saçmadır. Düşünce ve üzerine düşünülen şey bir ve aynı kendiliktir (Epistemolojik Monizm).

Öyleyse Parmenides için soyut düşüncenin nesnesi varolan biricik şeydir, ve tekil, soyut bir Varlık olarak varolur, temel olarak değişik öğelerden değil ama bir ve aynı tözden oluşur. Dünya üzerindeki tüm cisimlerin doğaları temel olarak aynı özdür. Buna göre, temelde olgusal dünya tek bir nesne ya da Varlıktır ki, yaratılmamış, ilksiz-sonsuz, yok edilemez, değişmez, benzersiz, bölünmez, türdeş kozmik bir tözdür.

Dahası, Parmenides'e göre algılıyor göründüğümüz sayısız şeylerin tümü de gerçekte tek bir şey, eş deyişle Varlıktır. Bir şey vardır demek onun uzay doldurduğunu imlemektir, ama boş uzay yoktur ve varolamaz, tıpkı Varlık-olmayanın varolamaması gibi. (Burada Parmenides tarafından kullanıldığı biçimiyle *Varlığın* ikili anlamına dikkat edin: ilk olarak, enson olgusalığa göndermede bulunur, ikinci olarak, uzay dolduran herşeye.)

Buna göre, Herakleitos ile doğrudan karşısav içinde, Parmenides değişimin ya da devimin olgusallığını yadsır, çünkü devim boş uzayı, içine bir nesnenin girebileceği doldurulmamış bir alanı imler, oysa boş uzay yokluktur, olgusalıktan yoksunluktur. Bir şey devinebilmek için doldurulmamış bir uzaya doğru devinmelidir, ve tüm uzayların daha şimdiden dolu olmaları ölçüsünde bunu yapamaz. Öyleyse hiçbirşey devinemez, ve devim varolmadığı için Varlık değişmezdir. Devim ve değişim salt birer yanılısamadırlar—tıpkı devimsiz resimlerin bir film perdesi üzerinde hızla ardarda gösterilmesiyle yaratılan görüngüler gibi. Bu görgül devim ve değişim olguları gerçekte varolmazlar; ancak ussal düşünce tarafından saptanan olgular vardır. Bu nedenle görgül dünyanın varoluşu söz konusu değildir.